

ԳՐԱԿԱՆ

Ն Ա Մ Ա Կ Ա Ն Ի

ԱՐՇԱԿ ԶՈՊԱՆԵԱՆԻ

43

(Նախորդին նման, վեց քերք ։)

Սիրելի Պ. Քերտեան,

Ստացայ Ձեր Յոգոստոս 28 թուակեր ընդարձակ ու շահեկան նամակը ։ Ստացայ նաև ուսեանս հիշողություններ, օճառ, սիկարէթ, եւն. պարունակող ծրարը, զոր հաճեր էիք ինձի գրկել իբր բարեկամական նուէր ։ Շատ շնորհակալ եմ ։ Տ-Յ տարիէ ի վեր ձխելը բոլորովին դադարեցուցած եմ եւ ատողջութիւնս ատկից շատ օգտուած է, տեսնողները զիս աւելի երիտասարդ կը պնեն քան տասր տարի առաջ, եւ այդպէս ալ է իրօք. եւ չափազանց շատ կը ձխէի, եթէ չարտնական երջանի այդպէս ձխել, մեռած կ'ըլլայի հիմա ։ Կամքի ուժ ունեցայ «այլ պիտի չձխեմ» բռնելու, եւ որոշմանս վրայ հաստատ մնացի ։ Ձեր գրկած սիկարէթի փափէքները բարեկամի մը նուիրեցի, որ ի փոխարէն ինձի կարաց նուիրեց (կերակուրս եւ ինքս տանս մէջ կը պատրաստեմ, եւ կարաց անհրաժեշտ է առօր համար, եւ ինչ որ քիֆէքով մեզի արտօնուած է պնել իւրաքանչիւր ամսուան համար, շատ քիչ բան է) ։

Կարդացի Պաշտարի մէջ Ձեր կոչը Անահիտի թուղթին համար եւ խորապէս զգացուեցայ ։ Արտադրին շնորհակալութիւններս կը յայտնեմ Ձեր ազնիւ նախաձեռնութեան համար ։ Կը նախընտրեմ սակայն որ այդ հանդանակութեամբ զոյանայիք զուժարք ինձի գրկեն՝ փոխանակ թուղթ պնելու եւ ինձի գրկելու, ինչպէս կը թեկադրէք ։ Թուղթ քիչ շատ ունիմ հոս, Գերմանացոյ Փարիզ մտնելէն առաջ երեք թիւի շափ թուղթ պնած էի, այդ թուղթը արամադրութեանս տակ է, հրատարակման ուրիշ ծախքերուն համար թող ինձի գրկեն զոյանայիք զուժարք (եբր հանդանակութիւնը վերջանայ) ։

Հայ հին նկարագարդ թանկագին ձեռագիրներու Հայ գահիճներու, զոյներու, շահագործողներու կատարած սճիւրները, որոնց մասին կը գրէք, ընդվիցեցուցիչ են ։ Պէտք է հրապարակու խորանել այդպիսի անխիղճ Հայերը ։ Շատ լաւ էք բրած այդ ձեռագիրներուն գէթ մէկ մասը ազատելով ։

Ստացայ «Թօճայ Նազար եւ իր Գերդաստանը» եւ «Թորոս Տարօնեցի» Ձեր գրքոյկները, զոր ինձի գրկած էիք եւ որոնք շահեկան ուսումնասիրութիւններ են ։ Հաճեցէք գրկել նաև ինձի «Հում Մետաքսի Վաճառականութիւնը եւ Հայերը» Ձեր գրքոյկը ։

Այն անգեղութիւնները զորս տուած էք Ձեր կատարելու վրայ եղած կամ ծրագրուած աշխատութիւններուն, մեծապէս շահեկան են ։ Գովելի է Ձեր

խուզարկու ոգին եւ անխոնջ աշխատասիրութիւնը: Աղթամարցիէ նկարագրողուած Ձեր «Կարփ Աղեքսանդրի» լուստարիւ հրատարակութիւնը փութացուցէք, որպէսզի կարենամ անկից օգտուիլ «Ռօզըրթ» չորրորդ հատորին համար: Ուրիշ ամէն աշխատանքէ առաջ այդ ծրագիրն իրագործեցէք, ո՛չ միայն ինծի հաճոյք պատճառելու համար, այլ որովհետեւ շատ կարեւոր, չահեկան, բարձրօգուտ ծրագիր մըն է առ:

Անախտի համար զրկեցէք թէ՛ «Կեանքի» ԺԱ. Պապը եւ Իսրայէլ Օրի» յօդուածը եւ թէ՛ մանրանկարչութեան մասին կարճ յօդուած մը երեք նկարով, երկու թիւի մէջ կը հրատարակեմ:

Ձեմ դիտէր թէ Անտոնեան, Հրանդ Սամուէլ, Հայկ Պէրպէրեան ստացած են Ձեր զրկած ծրարները. ես քանի որ ստացայ, անոնք ալ ստացած ըլլալու են, երբ տեսնեմ զիրենք կը հարցնեմ:

«Յրիկ» իրայ զիրք չեմ հրատարակած: Հաւաքած էի բաւական թիւ մը իր քերթուածներէն, ու մտադիր էի հրատարակել հատորի մը մէջ, բայց Տիրայր Սրբազանը փափաք յայտնեց (չառ ուրիշներէ առաջ) որ ինք հրատարակէ այդ հեղինակին զործերը: Ինքն ալ Օքսֆորդի, Մանչէսթրի, Լոնտոնի ձեռագիրներէն բաւական բան օրինակած էր, իմ օրինակութիւններս ալ իրեն տուի, կ'իմանամ որ իր Յրիկի հաւաքածոն վերջապէս սկսեալ է տպագրուիլ (Մերկոնեան Ֆոնտի հրատարակչական յանձնախումբը, որուն նախագահն եմ, շուտով որոշած է այդ հաւաքածոյին հրատարակումը): Պատերազմի ընթացքին հրատարակեցի երեք զիրք, «Հայրէններու Բուրաստանը», «Պատկերներ», «Կեանք եւ Երազ»: Երեքն ալ կը զրկեմ ձեզի:

Սիրայիր բարեւներով

Ձերդ

Ա. Զօպանեան

Փարիզ, 9 Ռիւ Սէյ

11 Հոկտ. 1945

Ծանօթութիւն.— Պատերազմէն վերջ կ'ըսուէր թէ Փարիզի մէջ դրժուար էր գտնել կարգ մը պարզ կենսական կարիքներ: Խորհեցայ որ Բոնի մը փոքր, համեստ, ծրարներու առաքմամբ իմ ծանօթներէս ոմանց փոքր ծառայութիւն մը կատարած եւ դոյզն կերպով օգտակար եղած կ'ըլլամ:

44

(Կապոյտ, անգիծ, ոչ լաւ քուղիի վրայ նախորդին ծաւալով չորս բերք:)

Փարիզ, 9 Ռիւ Սէյ

23 Հոկտ. 1945

Սիրելի Պ. Բերսեան,

Ստացայ Ձեր երկրորդ ծրարն ալ: Առաջին ծրարն ստացած ըլլալս արդէն ձեզի գրած եմ: Կ'ենթադրեմ որ մեր միւս բարեկամներն ալ ստացած են Ձեր զրկած ծրարները: Այս օրերս չհանդիպեցայ իրենց որ հարցնէի (արդէն Մարտէյլ գացած էի մէկ չարաթուան համար, նոր դարձայ): Մեծապէս չնորհակալ եմ Ձեր համեզ նուէրին համար: Լաւ էք ըրած ծխախոտ չղնելով ծրար

րին մէջ: Աւթ տարիէ ի վեր դադարած եմ ծխելէ, եւ անողջութիւնս չառ օգտուած է ատկից:

Ստացայ նաեւ Ձեր Սեպտ. 24 թուակիր նամակը եւ անոր կից յօդուածը՝ «Փաճլույ Քաղաքի Պատմութեան» մասին: Այդ պատմութիւնն ալ՝ «Պղնձէ Քաղաքի Պատմութեան» պէս թերեւս «Հաղար ու Մէկ Գիշեր»էն քաղուած ըլլայ, բայց «Խարդմանութիւն» է, ինչպէս կը զրէք, այլ արար (կամ պարսիկ) բնագրէ մը աղանձ հետեւողութիւն, համեմատած՝ տաղերով որ հետեւողարար ինքնագիրն են: Պիտի հրատարակեմ ձեր յօդուածը որ շահեկան է, Անահիտի սոյն թիւին մէջ որ պիտի երևայ քանի մը ամիսէն: Դեռ անոր տպագրութիւնը չէ սկսած, ոչ միայն նիւթական դժուարութեանց պատճառաւ, այլ որովհետեւ չափազանց բռնուած եմ հանրային գործունէութեամբ որ բազմաձեւ է, հետզհետէ աւելի ծանր, աւելի ժամանակ եւ ուժ պահող: Բայց պիտի ընեմ ինչ որ հնարաւոր է որպէսզի քանի մը ամիսէն այդ միացեալ թիւը երևայ:

Հայրենիք օրագիր կը զրկեն ինծի քանի մը ամիս ի վեր, Համաստեղին զրած էի, եւ ան խօսած է խմբագրութեան բայց չեմ գիտեր ինչո՞ւ: Հայրենիք ամսագիր ալ չեն զրկէր, այդ մասին պիտի զրեմ ուղղակի Հայրենիքի խմբագրութեան:

Յաւալի է որ «Աղեքսանդրու Վարք»ի Ձեր ունեցած նկարադարձ օրինակէն բազմաթիւ էջեր բրցուեր եւ հոս ու հոն ծախուեր են: Այդպիսի չարագործութիւն բնօրինակը խաբանելու է հրատարակաւ: Կը մտղթեմ որ յաջողիք աղատել զէթ ատենցմէ այն մէկ քանին որոնց ուր դառնուիլը գիտէք: Չէ՞ք կրնար իրը նմուշ ինծի զրկել այդ ձեռագրի նկարներու գեղեցկագոյններէն մի միայն չորս կամ հինգին լուսանկարը: Կը խոտանամ չհրատարակել դանտէք, կ'ուզեմ միայն դադափոք կազմել երուսաղէմի օրինակներուն (որոնց լուսանկարն ունիմ) եւ ատենց տարբերութեան մասին: Արդէն երբ հրատարակել կարենամ «Ռօզրէ»ի չորրորդ հատորը, Ձեր օրինակին բոլոր նկարներուն վերաբառողութիւնը պիտի չկարենամ դնել հոն, որովհետեւ ինչ որ ունիմ հաւաքած դանազան ձեռագիրներէ՝ արդէն իսկ ստուար դանդուած մը կը կազմեն: Պիտի զնեմ միայն լուսագոյնները: Մինչեւ այդ հրատարակութիւնը, երանի թէ Ձեր ձեռագրին վրայ իրը գիտելիք, վերաբառողութիւններով լոյս տեսած ըլլայ:

Հոս Հայ հին ձեռագիր ունեցողներ այժմ չեմ ճանչնար: Չեմ գիտեր ինչ կղան էամերեանի ձեռագիրները: Երբ իր եղբայրը տեսնեմ, կը հարցնեմ: Յակօր Ինճուճեան հնափառաբն ունի մերթ հայերէն լատ ձեռագիրներ, բայց հաւանօրէն շատ սուղ կը ծախէ:

Նիւ Եորքէն՝ Բարեկործականի չբճանակէն՝ ինծի զրած են վերջերս թէ Տիրայր Սրբազանի «Յրիկ»ը վերջապէս լոյս պիտի տեսնէ ի մօտոյ: Շատոնց լոյս տեսած կ'ըլլար, եթէ ձեռագիրը ժեղի զրկած ըլլար (այսինքն Մեկոսեան հրատարակչական յանձնախումբին):

Սիրովիւր բարեւներով

Ձերդ

Ա. Զօպանեան

Ծանօթութիւն. — Զօպանեան Անահիտի մէջ հրատարակեց (1946 Յունուար-Յունիս քիւիս մէջ, էջ 19) «Պատ. Փէիլոլ Քաղաքի»ն: Վարք Աղեքսանդրի»ի իմ օրինակէս բրցուած հանուած են 18 քերք, որոնցմէ եօթը հատը խոստացուած էին ինծի վերադարձուիլ: Յիշեալ Պօղոս էմբերեանի ձեռագիրներու հաւաքածոն երեւանի Մատենադարանը փոխադրուեցաւ: Զօպանեան չըկրցաւ «Ռօզրէ»ի Դ. հատորը հրատարակել:

(Լայն անցիւմ սպիտակ բուդրի վրայ, վերի աջ անկիւնը փրանսերէն՝ «Քօմի-
դէ Սենդրալ տէ Բէֆիւժի Արմէնիէն»՝ Չօպանեանի տան հասցէով :)

Սիրելի Պ. Քիւրտեան,

Այսօր ստացայ Լորրոյի զօլին (ծրար) զոր բարութիւնն ունեցեր էք ին-
ծի գրկելու : Ձեմ գիտեր ինչպէ՛ս պիտի կարենամ փոխարինել այսքան ծայրա-
յեղ ժանդիլիէս : Կը փութամ Ձեզի յայտնել սրտազին շնորհակալութիւններս :
Աշխարհիս ամէն կողմը բարեկամներ ունիմ, մեծ մասամբ վազեմի բարեկամ-
ներ, միայն Դուք էք որ աշտպիսի սրտաշարժ մտածում մը ունեցաք :

Սիրալի բարեւներով

Ձերդ

Ա. Չօպանեան

(Իր սովորական անցիւմ սպիտակ բուդրին վրայ, մէկ բերր :)

Սիրելի Պ. Քիւրտեան,

Այսօր ստացայ Ձեր ինծի գրկած չորրորդ ծրարը՝ հաճեց բաներով
ծանրաբեռնուած : Ձեմ գիտեր ինչպէ՛ս Ձեզի յայտնեմ շնորհակալութիւններս
այսքան ծայրայեղ հոգածութեան համար : Ձիս շատ պարտական թողուցիք :
Շուարած եմ թէ ի՛նչ կերպով պիտի կարենամ փոխարինել ձեր բարեկամական
ազնիւ վերաբերմունքը :

Սիրալի բարեւներով

Ձերդ

Ա. Չօպանեան

Փարիզ, 28 Նոյեմբեր 1945

(Նախորդին նման :)

Սիրելի Պ. Քիւրտեան,

Քանի մը օր առաջ ստացայ Ձեր ինծի նուէր գրկած նոր ծրարը : Ատով
չորս (իրապէս հինգերորդն է : Յ. Ք.) ծրար է որ ինծի գրկած կ'ըլլաք : Պարտ-
քրս Ձեզի հանդէպ մեծապէս ստուարացաւ : Ինչպէ՛ս պիտի կարենամ հասու-
ցանել կամ դէթ փոխարինել : Պարտական մնալ չեմ սիրեր, միշտ նախընտրած
եմ առլ քան ստանալ : Կը խնդրեմ որ այլևս որեւէ ծրար չգրկէք ինծի : Բաւա-
կան է, բաւականէն աչ շատ աւելի է ինչ որ բրիք ցարդ :

Ընդունեցէք իմ սրտազին շնորհակալութիւններս : Եւ զմեզ մէջ ունի

Սիրով ձերդ

Ա. Չօպանեան

Փարիզ, 9 Ռիւ Սէլ, այս քանակով ժամանակագրութիւն չէս ունեցեցիք
23 Դեկտ. 1945

(Նախորդին պէս ուրը քերք ։)

Միւրեկի Պ. Քերտեան,

Ձեզի ուղղած վերջին նամակէն ի վեր երկու ծրար եւս ստացայ Ձեզմէ, որով կարծեմ թէ եօթ եղաւ Ձեր զրկած ծրարներուն թիւը, անձրեւ մը բարեգործական նուէրներու ։ Մեծապէս շնորհակալ եմ ձեր ազնիւ հոգածութենէն, բայց կը խնդրեմ որ հաճիք այլեւս դադարեցնել այս անձրեւը, որովհետեւ չեմ սիրեր պարտական մնալ եւ չեմ գիտեր թէ ինչպէ՞ս պիտի կարենամ փոխարինել Ձեր ծայրայեղ ազնուութիւնը ։

Անահիտի համար նիւթեր չառ ունիմ պատրաստ, թէ՛ ինձմէ չարագրուած կամ ծրարուած, թէ՛ աշխատակիցներէ զրկուած, բայց դեռ չարել չսկսան, կ'ուզէի որ Պայքարի մէջ Ձեր բացած հանգանակութեան վերջնական արդիւնքին տեղեակ ըլլամ եւ զոյացած դամարն ստանամ՝ ըստ այնմ որոշելու համար տպուելիք Անահիտին օրինակներուն թիւը ։ Դժբախտաբար յաջող ընթացք չունեցաւ այդ հանգանակութիւնը, եւ Պայքարի բարեկամներս, Ամերիկայի Ռամկ Ազատական ընկերներս ինծի կը թուի թէ ճիշդ մը չըրին որպէսզի այդ հանգանակութիւնը փրկարար յաջողութեան մը յանդի (Պոսթոնէն ու Նիւ Եորքէն զրեթէ ոչ ոք մասնակցեցաւ) ։ Չըլլայ որ այս տողերէս սրեւէ մէկ դիւրը հաւորդէք Պայքարի խմբագրութեան, չառ կը նեղանամ եթէ այդպիսի բան մը ընէք ։ Միայն հաճեցէք զրել Հրաշ Երուանդին որ ցարդ զոյացած գումարը փութայ ուղարկել ինծի ։ Երբ առաջին թիւը ելլէ հրատարակ, Ձեզի, Հրաշ Երուանդին եւ ուրիշ բարեկամներու որոշ թուով օրինակներ պիտի զբրկեմ, յուսալով որ բաժանորդներ կամ նուիրատուներ գտնելով կ'օգնեն ինծի այդ հրատարակութիւնը շարունակելու ։ Ամէն պարագայի մէջ, 2-3 օրէն պիտի սկսիմ ձեռագիրներն յանձնել տպարանին ։

Երեք ստուար նամակ ունիմ Ձեզմէ, որոնց դեռ չեմ կրցած պատասխանել, բան մը որուն համար անշուշտ՝ բազմազրադ կեանքս նկատի ունենալով՝ ներողամիտ կ'ըլլաք ։ Այսօր կ'ուզեմ այդ երեք նամակներուն գէթ գլխաւոր կէտերուն պատասխանել ։

Անահիտի ի նպաստ ձեր նախաձեռնութեամբ հանգանակութիւն մը բանալուն համար բնաւ նեղեալ չեմ (ինչպէս կը զրէք), միայն, ինչպէս վերեւ ըսի, Պայքարի խմբագրութիւնը Ձեր կոչը հրատարակելէ յետոյ, մերթ իր կողմէ՝ նամակներով կամ թերթին մէջ քանի մը տողով՝ ուժ տալու էր այդ ձեռնարկին ։ Ինչ որ է, գէթ թող հաւաքուածը զրկեն ինծի, եւ նորէն՝ եթէ ուզեն՝ շարունակեն հանգանակութիւնը մինչեւ առաջին թիւին երեսայր եւ ամէն կողմ զրկուելը ։ Անոնց որ ցարդ նուիրատու եղան, պէտք է որ զրկեմ առաջին թիւը, զիրենք բաժանորդ նկատելով, բայց հասցէները չունին ։ Կրնա՞ք ինծի օգնել որ առոնց անունը ու հասցէն ունենամ ։

Հայրենիք օրաթերթի միշտ կը ստանամ կանոնաւորապէս ։ Ամսադրէն միայն մէկ կամ երկու թիւ ստացած եմ ցարդ ։ Ամսադիրը կանոնաւորապէս դեռ չեն զրկեր ինծի ։

Մեծապէս հետաքրքրական են տեղեկութիւնները զոր կու տաք «Ազէք-ոսնդրու Վարուց» Ձեր ունեցած օրինակին վրայ, որուն պակասող էջերն զովեկի եռանդով կը փնտրէ գտնել ու լրացնել ճշակտոր հանուած այդ ձեռագիրը ։ Ձեռագիրներու եւ այլ Հայ դեղարուեստական հնութեանց քանդիչ փանտախներուն գէթ հրատարակու կուտելու ենք, որպէսզի այդ շարագործութիւնը դադրի ։

«Ռեզոլյուցիոն» անունը կ'առնէր: Չէ մնացած որեւէ օրինակ դժբախտաբար, եւ ինքս ունիմ օրինակ մը չինական թղթի վրայ, ան իմն է, գուրս չեմ կրնար հանել տունէս: Կարծեմ թէ ունիմ ուրիշ օրինակ մը եւս չինական թղթի վրայ տպուածէն, զոր պահած եմ, ճարտնական թուղթի վրայ տպուած Բ. և Գ. հատորներու մէկ մէկ օրինակի հետ: Բ. և Գ. հատորներու այդ լիւս տպագրութենէն մէկ մէկ օրինակ ունենալուս վստահ եմ: Ա. հատորէն չինական օրինակ մը ունենալուս բոլորովին ապահով չեմ, փնտալու եմ: Ատոնք պահած եմ, որ նութագէտ չառնեղ կացութեան մը մէջ եթէ ըլլամ օր մը, ատոնք ճաշակ ունեցող հարուստ գրասէրի մը ծախելով տաղնապին յաղթեմ:

Ֆարմանի Ամանի տաղաչափեալ պատմութիւնը Անահիտի ոչ թէ մէկ թիւին, այլ շատ մը թիւերուն մէջ ատենով հրատարակուած է Ֆրէտէրիք Մաքլերի անունով: Իսկապէս եւ ինքս եմ որ ձեռագրէն օրինակած եմ քէնսդը եւ Ֆրանսերէն թարգմանութիւնը տիքթէ ըրած եմ Մաքլէրին: Չեմ կարծեր որ ատանձին հատորով զայն հրատարակած ըլլայ Մաքլեր: Կը կարծուի թէ ատենօք Պոլիս հրատարակած են այդ քերթուածը, բայց սպասած է: Ս. Ղազարի մէջ ունին ձեռագիրներ որ կը պարունակեն այդ պօւմը: Եւ ատենօք Հ. Պատուրեանէն խնդրել էի որ հրատարակէ, մտադիր էր, բայց հեռացաւ: Վենետիկէն եւ չկրցաւ այդ ծրարիրը իրագործել: Եթէ կարենաք մեկեւնաւ մը գտնել այդ հրատարակութեան համար, եւ ինքս ի լոյս կ'ընծայեմ այդ պօւմը, բնագիր եւ թարգմանութիւն, իբրեւ իմ եւ Մաքլերի աշխատութեան արդիւնք: Կ'արժէ հրատարակել: Շահեկան դարձ մըն է, պարտիկ ֆոնդ մը Հայ բանաստեղծի մը (Հաւանանար Կոստանդին Երզնկացի) ձեռքով հայացած:

Բասմաջեանի եւ Էմմերեանի ձեռագիրները ի՞նչ կ'զատեն, ո՞ւր են՝ չեմ գիտեր: Բնաւ առիթ չունիմ Բասմաջեանի այրին տեսնելու: Պօղոս Էմմերեանի եղբայրը՝ Վահանը՝ երբ տեսնեմ, կը հարցնեմ ու կը զրեմ Ձեզի: Տիրայր Արքեպիսկոպոսի Ֆրիկին ցարդ լոյս տեսած չըլլալը շատ ցաւալի է: Երեւանի մէջ հրատարակել եւ Ֆրիկի բանաստեղծութեանց հաւաքածոն, տեսայ օրինակ մը, Էմիսիօսի քրիդիփ չէ, բայց մաքուր սիրուն հրատարակութիւն մըն է: Եւ ինքն հաւաքած էի Ֆրիկի պօւմները եւ պիտի հրատարակէի, հրաժարեցայ այդ հաճոյքէն, որովհետեւ Տիրայր Սրբազանը խնդրեց որ իբրեւ ձգեմ այդ հրատարակման գործը: Եթէ Փարիզ մեզի զրկած ըլլար ձեռագիրը, մինչև ցարդ չատնեց լոյս տեսած կ'ըլլար: Կը ցաւիմ որ եւ ինքս չհրատարակեցի:

Ձեր հնութիւններ հաւաքելու եւ ուսումնասիրութիւններով դաննք մեր Ժողովուրդին ծանօթացնելու համար թափած անփերջ եւ անխոնջ ջանքերը մեծապէս գովելի են:

Ֆարմանի Ամանի քերթուածը հրատարակուած է Անահիտի ոչ թէ մէկ, այլ շատ մը թիւերու մէջ (1904ի չրջան, էջ 63, 94, 102, 133, 151, 169, 1905ի չրջան, էջ 37, 72, 112, 135, 170, 192): Ունիմ Անահիտի այդ նախկին չրջաններէն կազմուած հաւաքածոյ մը, զոր տունէս գուրս չեմ հաներ: 1904ի եւ 1905ի թիւերէն չունիմ մնացած ուրիշ օրինակ:

Ձեր «Հում Մետաքսի Վաճառականութիւնը եւ Հայերը» գործը չեմ ըստացած: Իմ երկու հատորներս («Պատկերներ» եւ «Կեանք ու Երազ») այսօր կը զրկեմ Ձեզի, իբր նուէր, երկուքին ալ վրայ ձօնով:

Կը սպասեմ «Կղեմէս ԺԱ. Պապը եւ Իսրայէլ Օրի» Ձեր յօդուածին, զոր կը խոստանամ հրատարակել Անահիտի երկրորդ թիւին մէջ:

Արեւմուտք, ինչպէս եւ միւս թերթերը ծայրէ ծայր կարգալու ժամանակ չունիմ: Կը կարգամ շահեկան մասերը: Չեմ յիշեր այդ յօդուածը որուն

կ'անհաղթէք եւ որ Զեյ ջգայնացուցեր է իրաւամբ : Զեր պատասխանը չտեսայ Արեւմուտքէ մէջ :

«Աղեքսանդրու Վարուց» ձեր ունեցած օրինակին պակաս էջերը լրացնելու Զեր ճիգերն ու զոհողութիւնները շատ զօրեղի են : Այդ թարգմանութեան Վենետիկեան հին ու միակ հրատարակութեանէն ալ օրինակ չունիմ ես, եթէ ունենամ սիրտի փոխ կու տայի Զեյի : «Աղեքսանդրու Վարուց» նոր ե քրքիղիք էտիսիօն մը անհրաժեշտ է, կա՞մաներոյ մէկտեղ : Հ. Ակինեանին թելադրեցի, բայց ուրիշ ծրագիրներու ետեւէն մտաւ ու չկատարեց այդ կարելու դժբաղդը :

«Հայ Պատկերապրութեան» նուիրուած Զեր աշխատութիւնը կրնայ շատ շահեկան ըլլալ : Մի՛ աճապարէք հրատարակելու : Ծանր դժբաղ է, թող ուշ երեւան ելլայ, բայց լիակատար, ամէն կերպով խնամեալ ըլլայ :

Սազրգեան ինչու՞ Պոլիս գնաց՝ որոշ չեմ գիտեր : Կ'ըսեն թէ պատճառը իր Յոյն ամուսինը եղած է, որ բուռն փափաք է ունեցեր իր եւ Սազրգեանի ծննդավայրը դառնալու : Բնական մահով մեռած է Սազրգեան, նոյն իսկ Թուրք կատապարտութիւնը իրեն ըլլալէն աւելի ամուսկան մը կապեր է (իրը նախկին պաշտօնատար) : Ես պօ ֆրէրէն իմացայ տեսնեմ : Շատ ցաւեցայ թէ՛ Պոլիս երթալուն, թէ՛ մեռնելուն համար :

Կոստան Զարեան ինձի գրած է իրենց հրատարակելիք եռամսեայ անդլերէն հանդէսին մասին եւ աշխատակցութիւնս ուղած է : Գոյեկի ծրագիր է : Պիտի կրնամ տանել եւ ուժ գտնել այդ թերթին աշխատակցելու : Զեմ գիտեր : Կը փախնամ որ պիտի չկարենամ, չափազանց ծանրաբեռնուած եմ արդէն :

Սիրալիք բարեւներով

Զեյ

Ա. Զօպանեան

Ծանօթութիւն. — Սազրգեանը՝ Արմենակ Սազրգեանն է, գեղարուեստագետ : Կոստան Զարեանի անգլերէն պարբերականը եռամսեայ էր, «Արմենիքն Գօրգորլի» տիտղոսով, անգլերէն, որուն առաջին քիւր 1946ին հրատարակուեցաւ «Հայ-Ամերիկեան Մշակութային Ընկ.» կողմէ՝ որ նոր կազմուած էր : Դժբախտաբար միայն երկու քիւր լոյս տեսաւ եւ դադրեցաւ :

(Նախորդին չափով, անցի մատ դնելու քույր, երկրերը :)

Փարիզ, 11 Մարտ 1946

Սիրելի Պ. Քիւրտեան,

Ստացայ Զեր 23 թուակիր նամակը : Ստացայ նաեւ ձեր մէկ կամ երկու նոր ծրարը (ա՛յ հաշիւը կորսնցուցի) . պիտի չըսեմ որ բաւական է, թէ պարտքը շատ խոշորացաւ, որովհետեւ չեմ ուզեր որ վշտանաք : Երբ իրականաւ եւ Անգլիա տեղեկէք, եւ յետոյ Փարիզ գալու ծրագիրնիդ դժբաղդելու (ինչպէս կը գրէք) ժամանակը գայ եւ ֆրանսա մտնելու համար սեւէ դժուարութիւն ունենաք, զրեցէք ինձի օր առաջ, որպէսզի հարկ եղած դիմումներն ընեմ հոս : «Պատկերներ» եւ «Կեանք ու երազ» հատորներէն նորէն օրինակ մը գրեկեցի Զեյի, կը յուսամ որ այս անգամ ձեռքերնիդ հասած են : «Հայրէնկերու

րաստ է արդէն, բայց կողքէն, քիչ օրէն կը զրկուի ամէն կողմ: Երկրորդ միացեալ թիւը լոյս պիտի տեսնէ Դեկտեմբերին:

Սիրով ձերդ

Ա. Զօպանեան

52

(Սովորական անգիմ սպիտակ քուղք, երկրերը:)

Փարիզ, 9 Ռիւ Սէյ

24 Ապրիլ 1947

Սիրելի Պ. Քերտեան,

Սաացայ Զեր Մարտ 24 թուակիր ընդարձակ եւ շահեկան նամակը: Ներողամիտ եղէք եթէ այսօրն ուշ կը պատասխանեմ, ծայրայեղօրէն ծանրաբեռնուած եմ բազմաթիւ ու աշխատանքներով:

Անահիտի 12րդ տարեշրջանի երկրորդ թիւը չկրցայ Դեկտեմբերին հրատարակ հանել, որովհետեւ Թօփալեան շատ դժուար կը ստանձնէ եւ Ալեքսանդրէն դատ, զոր ամէն շաբաթ իր օրին կը հրատարակէ, միւս գործերը միշտ աւելի կամ նուազ յապաղումով կը տպէ: ԺԲ. տարեշրջանի երկրորդ միացեալ թիւը եւ ԺԳ. տարեշրջանի առաջին միացեալ թիւը միասին հանելի քիչ առաջ եւ զրկեցի բոլոր բաժանորդներուն: Շատ կը ցաւիմ որ չկրցայ Զեր ինծի զբրկած երկու յօդուածներէն մէկը հրատարակել, ինչպէս մտադիր էի: Այդ երկու յօդուածներն ալ երկար են, եւ բազմաթիւ էջեր կրնան բռնել Անահիտին մէջ: Թուղթն ու տպագրութիւնը հիմա շատ սուղ են, եւ իմ միջոցներս սահմանափակ են: Անահիտի յառաջիկայ թիւին մէջ, որ նոյեմբերի վերջերք լոյս պիտի տեսնէ, անպատճառ պիտի հրատարակեմ Զեր երկու յօդուածներէն մին, իսկ միւսը՝ ԺԴ. տարեշրջանի առաջին թիւին մէջ:

Կը սպասեմ հրատարակմանը «Աղեքսանդրու Վարուց» ընդդրին, կաֆաներուն եւ նկարներուն, մասնաւորապէս Գրիգոր Աղթամարցիի եւ Զաքարիա Փնունեցիի մանրանկարները պարունակող ձեռագիրներուն վրայ Զեր զբրած ուսումնասիրութեան, որմէ պիտի օգտուիմ յրացնելու համար ընդդրը «Ռօզրէ»ի շորրորդ հատորին, ընդդրը՝ որ շատոնց ի վեր պատրաստ է, բայց ապելու համար պէտք կայ ահագին գումարի մը, զոր ներկայ պայմաններուն մէջ ճարել չափազանց դժուար է ինծի համար: «Պղնձէ Բաղդաթի Պատմութեան» վրայ Զեր յօդուածը սիրով պիտի հրատարակէի եթէ զրկէիք, բայց յառաջիկայ տարուան երկրորդ թիւին մէջ միայն կրնամ գնել գոյն:

Մեծ ուշադրութեամբ կարդացի քաղաքական արդի կացութեան վրայ Զեր զրածները: Այդ մասին միշտ գրեցէք ինծի:

Սիրով ձերդ

Ա. Զօպանեան

Ծանօթութիւն.— «Պղնձէ Բաղդաթի Պատմութիւն»ը հրատարակեցի 1953ի Շոգակաթ ամսագրին մէջ, Կ. Պոլիս:

(Նախորդին նման, չորս քերք :)

Սիրելի Պ. Քիրառեան,

Քիչ օր առաջ ստացայ Ձեր 18 Փետրուար թուակիր նամակը :

Բազմազան աշխատանքներով ծանրաբեռնուած ըլլալով, ժամանակին չկրցայ Հրատարակ Հանել Անահիտի 1947ի երկրորդ միացեալ թիւը : Այդ թիւը յոյս տեսաւ ներկայ տարուան Փետրուարին : Այդ թիւին մէջ երեցաւ Ձեր յօդուածը Իսրայէլ Օրիի մասին : Այդ թիւէն օրինակ մը զրկած եմ Ձեզի, կ'երեւայ թէ կորսուեր է : Երեք օր առաջ այդ թիւէն օրինակ մը եւս զրկեցի Ձեր Հասցէին, կը յուսամ թէ կը ստանաք զայն : Ներկայ տարուան առաջին թիւը պիտի երևայ Յուլիան, երկրորդ թիւը՝ Դեկտեմբերին :

Առողջութիւնս լաւ է, ծխելը զազրեցնելն ի վեր երիտասարդացած, առողջացած եմ : Կ'աշխատիմ եռանդով ու Հաճոյքով : Այլազան աշխատանքներուս բերք բաւական ծանր է, բայց կը դիմանամ, ու կը յուսամ որ բաւական տալն պիտի դիմանամ, միայն թէ Հանրային գործունէութեան նուիրած ուսեբքս ու ժամանակս իմ զրական շատ մը կիսաւարտ աշխատութիւններուս լրացման կը մնասնէ : Որքա՞ն տառնէ ի վեր կը բաղձամ քաջութիւն Հանրային գործունէութեան եւ ամբողջովին նուիրուիլ զրական աշխատանքներու, բայց հոգեպէս անկարող կը զգամ զիս այդ բաղձաւոր իրադրո՞ւնէս, որովհետեւ մեր զժրատու ազգային Հարցը կը մնայ մեծ մասամբ անյոյժ եւ տառնէ մը ի վեր աւելի եւս մութ փուլի մէջ կը մտնէ :

Ուրախ եմ Ձեր նամակէն իմանալով որ ունիք մէկէլ աւելի աշխատութիւններ ամբողջապէս իմրազրուած եւ մտադիր էք զանոնք Հրատարակել քանի մը տարուան ընթացքին : Երանի՜ Ձեզի որ նիւթական միջոցներն ունիք այդպիսի գործերու տպագրութեան ստուար ծախսերուն դիմանալու : Ես ալ ունիմ ամբողջապէս պատրաստ կամ կիսաւարտ կարեւոր աշխատութիւններ, բայց Հրատարակման միջոցներս կը պակսին ինծի : Խումբ մը զրատէր Հայեր Հոս երկու տարի առաջ յանձնախումբ մը կազմեցին իմ ամբողջ գործերս Հրատարակելու Համար, Հանդանակութիւն բացին բայց գումարը գոր Հաւաքեցին՝ շատ Համեստ էր, երկու գիրք միայն կարելի եղաւ Հրատարակել : Յանձնախումբը արդէն իսկ յոգնած, ուժաստատ կը թուի... Բայց յոյս ունիմ որ պիտի վերստանայ իր առաջին օրերուն եռանդը եւ լրջօրէն լրացնէ իր սկսած գործը :

Մեր ազգային Հարցը մութ փուլի մը մէջ մտած է արդէն, բայց ամբողջ աշխարհ արդէն մտալ կացութեան մը մէջ է : Ինչ ալ ըլլայ, մենք պէտք է՛ մշտադէպ, պէտք է մեթոտով, եռանդով, թաքթով Հարունակենք մինչեւ վերջ մեր զիմումներն ու մեր փրօփականտը : Այս մասին զեռ աւելի երկար կը զրեմ Ձեզի տարագային :

Սիրալիր բարեւներով,

Ձերդ

Ա. Զօպանեան

Փարիզ, 17 Մարտ 1948

(Նախորդից նման, չորս քերթ:)

Փարիզ, 15 Դեկտ. 1949

Սիրելի Պ. Քիրտեան,

Ինչքան երկար ժամանակ է ժիւր չեմ գրած Ձեզի, ո՛չ թէ գրելիք չունենալու պատճառով: Անթիւ են նամակները գոր կը ստանամ աշխարհիս բոլոր կողմերէն: Բազմաթիւ են, ոչլազան եւ ծանր, աշխատանքները որոնց գիտ լծած եմ, կամ որոնց գիտ լծած են: Վերջէս հոս կոխիկ համաճարակ մը ունեցանք, ես ալ բռնուեցայ, բուժուած եմ հիմա, բայց այդ գէշ հարբուիքը գիտ քիչ մը տկարացուց: Ահա ինչու ուշացաւ Ձեզի ուղղելիք նամակս:

Եւ սակայն պարտաւոր էի Ձեզի գրել Պայքարի մէջ գիտ չողորթութարար քաշքոյ պարտնի մը արժանաւայելի դասը տուող Ձեր յօդուածը կարգալէս անմիջապէս յետոյ: Երբ կարդայիք մէկ-երկու ամիս յետոյ Կոնկալի մէջ Արեւելադէտներու Համադումարին կարդացած հաղորդագրութեան (Քուշակեան բանաստեղծութեան վրայ) հայերէն թարգմանութիւնը, աւելի եւ խորապէս զգացած ըլլալու էիք թէ որքան իրաւունք ունէիք այդ յօդուածը գրելու: Ես ալ Անահիտի յառաջիկայ թիւի քրոնիկիս մէջ քանի մը խօսք պիտի ունենամ բռնուլու այդ պարտնին:

Չանագան պատճառներով որոշեցի Անահիտի 1948ի երկրորդ թիւը եւ 1949ի առաջին թիւը միասին հրատարակ հանել: Այդ երկու թիւերը, ճոխ պարունակութեամբ, յոյս պիտի տեսնեն Մարտի վերջերը: 1949ի Ա. թիւին մէջ պիտի ունենամ ընդարձակ ու բազմատարր քրոնիկ մը: Վերջին թիւերուն մէջ իմ քրոնիկս չգտնուելուն համար բազմաթիւ զանգատողներ եղան (թէ՛ բերանացի եւ թէ՛ գրաւոր): 1949ի Ա. թիւին մէջ պիտի երեւայ նաեւ Իսրայէլ Օրիի վրայ Ձեր գրած երկրորդ յօդուածը որ հայրենաւէր դործիչի մը համար մաստիած այդ մարդուն արկածախնդիր մը եղած ըլլալը վերջնապէս կ'ապացուցանէ: Ձեմ ծածկերը որ Ձեր երկու յօդուածներն ալ առաջին անգամ կարդացած աղենա նրտի սեղմում մը, անսխալ տարւորութիւն մը ունեցայ. Հայոց զերութեան շրջանին ի յայտ եկած ճարտար, նոսրաճեւորակ, զիւնապէտ հայրենասէրի իբր գէմք մը սիրուած ու յարգուած Իսրայէլ Օրին երեւան կու գար իբր դոհհիկ խաչադող մը: Կարելի է սակայն համարաւորեան ընդդիմանալ: Կարելի չէ, եւ ներքի չէ:

Սիրայի բարեւանքով

Ձերդ

Ա. Զօպանեան

Ծանօթութիւն.— Ասոնք են ինչ որ մնացած է Ա. Զօպանեանի ինքի գրած նամակներէն: Ժե. տարւում քիւ Լով դադրեցաւ Անահիտ (Յունուար-Յունիս, 1949), արդէն նիւքապէս ազագուն: 1950էն վերջ անընդհատ նամարդութիւններն եւ զանազան գործերն առիք չտուին որ Զօպանեանի հետ շարունակեմ քիւրակցութիւնս:

Իսրայէլ Օրիի մասին յետոյ Հայրենիք ամսագրի մէջ հրատարակեցի աւելի աշխատուած յօդուածաշարք մը եւ վերջապէս 1960ին Վենետիկ (Ս. Ղազար) հրատարակուեցաւ իմ «Իսրայէլ Օրի» պատմագնական աստիճանադրութիւնս 216 էջերէ բաղկացած, վաւերաբուրքերու արտահանութիւններով:

